

חבל נחלתו

סימן נג

חיוב הציבור להסרת מכשולים ותקלות

שאלה

מהו החיוב על הציבור (או בפועל על הנהלת הציבור), לתקן תקנות להסרת המכשולים והקלקולים העלולים לבוא ח"ו, והאם הוא מוטל אף בגרמות לנזקין?

תשובה

א. חיוב הסרת המכשולים היכולים לגרום לפגיעה בגוף או אובדן נפש הוא מהתורה. כך כתב הרמב"ם בספר המצוות (מצות עשה קפד): "והמצוה הקפ"ד היא שצונו להסיר המכשולים והסכנות מכל מושבינו. וזה שנבנה כותל סביב הגג וסביב הבורות והשיחין והדומה להם כדי שלא יפול המסתכן בהם או מהם, וכן המקומות המסוכנים והרעועים כולם יבנו ויתוקנו עד שיסור הרעוע והסכנה. והוא אמרו ית' (תצא כב) ועשית מעקה לגגך. ולשון ספרי ועשית מעקה מצות עשה [והר' ל"ת רצח]. וכבר התבאר משפטי מצוה זו במסכת בבא קמא (טו ב, מו א, נ א, נא א, פג א)."

וחזר על כך אף בהל' רוצח ושמירת הנפש (פ"א ה"ד, ה): "אחד הגג ואחד כל דבר שיש בו סכנה וראוי שיכשל בו אדם וימות כגון שהיתה לו באר או בור בחצירו בין שיש בהן מים בין שאין בהן מים חייב לעשות להן חזליה גבוהה עשרה טפחים או לעשות לה כסוי כדי שלא יפול בה אדם וימות. וכן כל מכשול שיש בו סכנת נפשות מצות עשה להסירו ולהשמר ממנו ולהזהר בדבר יפה יפה שנאמר: השמר לך ושמור נפשך, ואם לא הסיר, והניח המכשולות המביאין לידי סכנה,

ביטל מצות עשה ועבר על לא תשים דמים. "הרבה דברים אסרו חכמים מפני שיש בהם סכנת נפשות וכל העובר עליהן ואמר הריני מסכן בעצמי ומה לאחריים עלי בכך או איני מקפיד על כך מכין אותו מכת מרדות". והביא לכך מקור הכסף משנה: "אחד הגג ואחד כל דבר שיש בו סכנה וכו'. בסיפרי: אין לי אלא גג מנין לרבות בורות שיחין ומערות חריצין ונעיצין ת"ל לא תשים דמים בביתך". יש לשים לב שהחיוב על הסרת המכשולים הוא מן התורה, חכמים באו והזהירו וענשו על פעולות המסכנות את המסתכן בעצמו.

וכן בספר החינוך (מצ' תקמז): "שלא להניח המכשולים והמוקשים בארצותינו ובבתינו כדי שלא ימותו ולא יזוקו במ בני אדם, ועל זה נאמר [דברים כ"ב, ח'] ולא תשים דמים בביתך. ואמרו בספרי [כאן]. ועשית מעקה לגגך, עשה, ולא תשים דמים בביתך, לא תעשה".

וכן במצוה תקמו (מצות מעקה) כתב: "להסיר המכשולים והנגפים מכל משכנותינו, ועל זה נאמר [דברים כ"ב, ח'], ועשית מעקה לגגך. והענין הוא שנבנה קיר סביב הגגות וסביב הבורות והשיחין ודומיהן כדי שלא תכשל בריה ליפול בהם או מהם, ובכלל מצוה זו לבנות ולתקן כל כותל וכל גדר שיהיה קרוב לבוא תקלה ממנו, וזה שהזכיר הכתוב לגגך דבר הכתוב בהוה, ולשון ספרי [כאן]. ועשית מעקה, מצות עשה".

עולה מדברי הרמב"ם והחינוך שהבינו שהחיוב על עשיית מעקה אינו רק על מעקה אלא על כל מכשול שיכול להביא

חבל נחלתו

לתקלה ופגיעה, וכן דרך הסרתו היא לפי דרך פעולתו בבור כיסוי, ובגג מעקה.

ב. החינוך נתן טעם למצוות אלו ויש בו ללמד הרבה על הנהגת ה' בעולמו ועל הדרך בה אנו צריכים להתנהג בהתאם לכך: "משרשי המצוה, לפי שעם היות השם ברוך הוא משגיח בפרטי בני אדם ויודע כל מעשיהם וכל אשר יקרה להם טוב או רע בגזרתו ובמצותו לפי זכותן או חיובן, וכענין שאמר זכרונם לברכה [חולין ז' ע"ב] אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא אם כן מכריזין עליו מלמעלה, אף על פי כן צריך האדם לשמור עצמו מן המקרים הנהוגים בעולם, כי האל ברא עולמו ובנאו על יסודות עמודי הטבע, וגזר שיהיה האש שורפת והמים מכבין הלהבה, וכמו כן יחייב הטבע שאם תפול אבן גדולה על ראש איש שתדצץ את מוחו או אם יפול האדם מראש הגג הגבוה לארץ שימות, והוא ברוך הוא חנן גופות בני אדם ויפח באפיו נשמת חיים בעלת דעת לשמור הגוף מכל פגע ונתן שניהם הנפש וגופה בתוך גלגל היסודות והמה ינהגום ויפעלו בס פעולות. ואחר שהאל שעבד גוף האדם לטבע, כי כן חייבה חכמתו, מצד שהוא בעל חומר, ציווה לשמור מן המקרה, כי הטבע שהוא מסור בידו יעשה פעולתו עליו אם לא ישמר ממנו.

"ואמנם יהיו קצת מבני אדם אשר המלך חפץ ביקרם לרוב חסידותם ודבקות נפשם בדרכיו ברוך הוא, המה החסידים הגדולים אשר מעולם אנשי השם כמו האבות הגדולים והקדושים והרבה מן הבנים שהיו אחריהם כמו דניאל חנניה מישאל ועזריה ודומיהם, שמסר האל הטבע בידיהם, ובתחלתם היה הטבע אדון עליהם, ובסופן לגודל התעלות נפשם נהפך הוא שיהיו הם אדונים על הטבע,

כאשר ידענו באברהם אבינו שהפילוהו בכבשן האש ולא הוזק, וארבעת החסידים הנזכרים ששמו אותם לגו אתון נורא יקידתא ושער ראשיהון לא איתחרך. ורוב בני אדם בחטאם לא זכו אל המעלה הגדולה הזאת, ועל כן תצוו התורה לשמור משכנותינו ומקומותינו לבל יקרנו מות בפשיעותינו ולא נסכן נפשותינו על סמך הנס, ואמרו זכרונם לברכה [תורת כהנים אמור פרשתא ח' שכל הסומך על הנס אין עושין לו נס. ועל הדרך הזה תראה רוב עניני הכתובים בכל מקום, כי גם בהלחם ישראל מלחמת מצוה על פי ה' היו עורכין מלחמתן ומזיינין עצמן ועושין כל ענינים כאלו יסמכו בדרכי הטבע לגמרי, וכן ראוי לעשות לפי הענין שזכרנו, ואשר לא יחלוק על האמת מרוע לב יודה בזה".

מבאר החינוך שחוקי הטבע נועדו לצרכי העולם, ואין עולם יכול להתקיים ללא חוקים קבועים. כגון כח המשיכה שמושך את כל הגופים, הרי ללא זאת, לא היינו יכולים לבנות בית וללכת על פני האדמה ולשתות מים מכוס ואינסוף דברים שאנו משתמשים בהם מידי יום ביומו. אלא שהתוצאות של חוק זה לעתים הרסניות אם משום שאין האדם נזהר ואם משום סדרי ופגעי הטבע, שהחוקים בו כוללים את כל היקום. וכאן יש לקב"ה דרכי הצלה לחסידי אולם רוב האדם אינו יכול לסמוך על כך. ולכן אדם בכללו צריך להסיר את המכשולים העלולים לבוא עליו ח"ו.

מוסיף החינוך בסיום המצוה כרמב"ם לעיל: "והרבה דברים אטרו זכרונם לברכה כדי להשמר מן הנזקים ומן המקרים הרעים, שאין ראוי לו לאדם שיש בו דעה לסכן בנפשו ועל כן ראוי שיתן לבו לכל הדברים שאפשר להגיע לו נזק בהם, והעובר עליהם

צרכי צבור ומתקנין את הרחובות ואת מקורות המים. את הרחובות, כגון ליישר הדרכים, ולהסיר מהן המכשולים, ולציין הקברות, כדי שיזוהרו בהן הכהנים". וכשם שחלה על הציבור החובה להסיר מכשולים מוסריים והלכתיים רוחניים, כן חלה החובה להסרת מכשולים פיזיים.

ניתן ללמוד זאת אף מהמשנה בסוטה (פ"ט מ"ו): "זקני אותה העיר רוצצין את ידיהן במים במקום עריפה של עגלה ואומרים (דברים כ"א) ידינו לא שפכו את הדם הזה ועינינו לא ראו, וכי על דעתנו עלתה שזקני בית דין שופכי דמים הן אלא שלא בא לידינו ופטרנוהו בלא מזון, ולא ראינוהו והנחנוהו בלא לוייה, והכהנים אומרים (שם) כפר לעמך ישראל אשר פדית ואל תתן דם נקי בקרב עמך ישראל. לא היו צריכים לומר ונכפר להם הדם אלא רוח הקודש מבשרתן אימתי שתעשו ככה הדם מתכפר להם".

היינו, אף שזקני ב"ד לא חשודים על שפיכות דמים, בכ"ז הם צריכים כפרה על כך שלא גרמו, אף בגרמא רחוקה, למיתתו. וכך מפרש הרמב"ם (סוטה שם): "הנסתר הזה אשר באמרו פטרנוהו וראינוהו והנחנוהו, חוזרים על ההרוג, רצונם בכך שאנחנו לא הזנחנוהו ולא נתרשלנו בעינינו שנהיה כאלו גרמנו להריגתו, והוא אמרם לא בא לידינו ופטרנוהו בלא מזונות ולא ראינוהו והנחנוהו בלא לוייה".

היינו, מצות עגלה ערופה באה לנקות את מנהיגי הציבור (עי' פי' הרש"ר הירש בס' דברים) מחשש עבירות בגרמא ולא ח"ו מעבירות בפועל.

ונראה שלדבר זה התכוין ר' צדוק ביומא (כג ע"א): "תנו רבנן: מעשה בשני כהנים שהיו שניהן שוין ורצין ועולין בכבש, קדם אחד

חייב מכת מרדות דרבנן... ונוהגת בכל מקום ובכל זמן, בזכרים ונקבות".

ג. בפשטות, יש במצוות אלו כמה חיובים, ראשית שלא לסמוך על הנס ולא להיכנס למצבים מסוכנים, ועוד חובת הסרת המכשולים והתקלות. החובה האחרונה נראה שחלה על מי שיכול להסיר ולא רק על מי שיכול להינזק. היינו לא רק מי שיכול להינזק מצוֹנָה להסיר את התקלות כדי שלא ינזק, אלא כל מי שביכולתו להסיר, אפילו שלו בעצמו אין חשש להינזק מהתקלה, מצווה הוא על כך, ומקיים מצות עשה בכך. וניתן ללמוד זאת מהגמ' בשבת (נד ע"ב): "כל מי שאפשר למחות לאנשי ביתו ולא מיחה – נתפס על אנשי ביתו, באנשי עירו – נתפס על אנשי עירו, בכל העולם כולו – נתפס על כל העולם כולו. אמר רב פפא: והני דבי ריש גלותא נתפסו על כולי עלמא". וכן מבואר מהגמ' בהמשך ובמפרשים שם.

מהגמ' עולה שההיתפסות בדבר שאדם יכול למחות אינה רק מצד ערבות הדדית, אלא מפני שכך המבנה החברתי ואם מאן דהו יכול למחות ואינו מוחה, הוא אינו 'משלם' רק כערב אלא כמי שעוון הציבור תלוי בצוארו. ובמקרה דנן בהסרת מכשולים – מי שיכול להסיר ולא הסיר הרי עובר בעשה ולא תעשה.

ד. במבנים ובמתקנים שיש בהם סכנה במקומות מסויימים או בפעולות מסויימות השייכים לציבור החובה היא על הציבור כולו, וביותר על מנהיגיו, ובימינו הממונים על הציבור.

כתב במנורת המאור (פ"ב, תפילה, הלכות חג המצות עמ' 259): "צרכי צבור התירו לעשותן בחול המועד. כיצד, דתן עושין כל

חבל נחלתו

פיזיים, ואם הבדיקה על הפרטים כש"כ על מעשי הכלל כולו. וכ"פ בשו"ע (או"ח סי' תקעו ס"ז).

אלו דברי הרמב"ם (הל' יום טוב פ"ו הכ"א) בעניין הסרת המכשולים הרוחניים והמוסריים **בשעת מעשה**: "חייבין בית דין להעמיד שוטרים ברגלים שיהיו מסבבין ומחפשין בגנות ובפרדסים ועל הנהרות כדי שלא יתקבצו לאכול ולשתות שם אנשים ונשים ויבואו לידי עבירה, וכן יזהירו בדבר זה לכל העם כדי שלא יתערבו אנשים ונשים בבתייהם לשמחה, ולא ימשכו ביין שמא יבואו לידי עבירה".

ו. ונראה שבהסרת מכשולים פיזיים במקום שהועד ממונה עליו יש חיוב ישיר על אותו ועד להסיר את המכשולים, שהרי הוא הממונה על המקום ועל כל רה"ר של אותו מקום, ולכן אם יש בור בכביש או תמרור מוסתר או משחקים מסוכנים בגנים ציבוריים או מבנים ציבוריים רעועים כל זה באחריות הועד הממונה ועליו לדאוג להסרת המפגעים.

נראה על כן שכל ועד ממונה כשם שהוא דן על ההנהגה הרוחנית ומסיר תקלות ומכשולים מתוך הציבור שהוא מופקד עליו, כן מוטל עליו לעשות זאת אף לגבי מכשולים ותקלות פיזיים בתוך שטח אחריותו. ואם ח"ו מאן דהוא נכשל ונפגע הקולר תלוי בצואר הממונים ולא רק על הנתקל.

מהן לתוך ארבע אמות של חבירו — נטל סכין ותקע לו בלבו. עמד רבי צדוק על מעלות האולם, ואמר: אחינו בית ישראל שמעו! הרי הוא אומר (דברים כא) כי ימצא חלל באדמה ויצאו זקניך ושפטיך, אנו על מי להביא עגלה ערופה? על העיר או על העזרות? געו כל העם בבכיה". לכאורה רק הכהן הדוקר חייב במות חבירו ומדוע להטיל זאת על העיר ועל העזרות?! אלא העיר בפשטות היא אנשי ירושלים וארץ ישראל והעזרות אלו ראשי העם המשרתים בבית המקדש, ור' צדוק היסב את תשומת ליבם שההריגה לא נובעת מההורג בלבד אלא היא בגרמת כל הציבור, אם באוירה ציבורית של חוסר סובלנות ואם בקביעת הדרך לזכיה בעבודות במקדש בדרך תחרותית, אשר הגיעה לרציחה.

ה. אין המדובר רק בציוויים על העבר, על מי שכבר נפגע, אלא על פרנסי העיר מוטלת החובה לעיין ולהסיר את המכשולים שלא יקרו ח"ו. כן לשון הרמב"ם (הל' תעניות פ"א הי"ז): "בכל יום תענית שגזרין על הצבור מפני הצרות, בית דין והזקנים יושבין בבית הכנסת ובודקים על מעשה אנשי העיר מאחר תפלת שחרית עד חצי היום, ומסירין המכשולות של עבירות, ומזהירין ודורשין וחוקרין (יונה ג') על בעלי חמס ועבירות ומפרישין אותן, ועל בעלי זרוע ומשפילין אותן, וכיוצא בדברים אלו..." והבדיקה כשם שהיא במכשולים רוחניים צריכה להיות אף במכשולים ותקלות